

Geschiedenis van het tijdelijke architectuurinstituut

Hans van Dijk

In zijn boek *The NAI Effect. Creating Architecture Culture* beschrijft Sergio Figueiredo het ontstaan en verdwijnen van het Nederlandse Architectuurinstituut en zijn betekenis voor de Nederlandse architectuur.

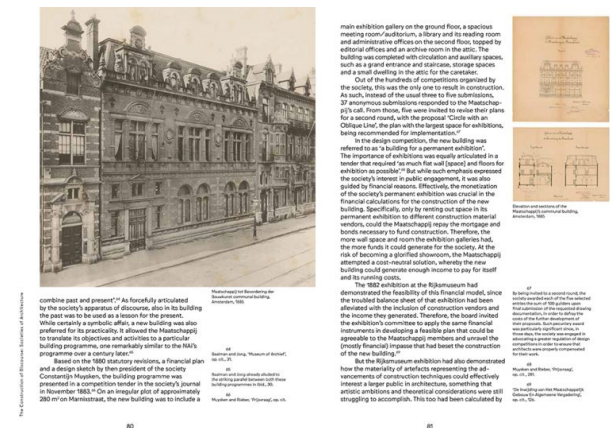
Architect Jo Coenen laat zijn prijsvraagontwerp voor een nieuw architectuurmuseum zien aan Elco Brinkman, toen minister van WVC. Collectie Het Nieuwe Instituut, archief NAIN

‘Wat is er in hemelsnaam met het NAI gebeurd?’ Afgelopen mei ontmoette ik diverse buitenlandse vrienden op het biënnaleterrein in Venetië. ‘Dat wordt een lang verhaal’, antwoordde ik toen. Maar wie nu met de vraag wordt geconfronteerd kan verwijzen naar het boek *The NAI Effect. Creating Architectural Culture*, het proefschrift waarop de Portugese architect Sergio Miguel Figueiredo twee jaar geleden promoveerde aan de University of California Los Angeles (UCLA). Het beschrijft nauwkeurig de voorgeschiedenis, de bloeitijd en de teloorgang van het Nederlands Architectuurinstituut (NAi), dat in 2013 heeft plaats moeten maken voor Het Nieuwe Instituut.

Tijdens zijn speurwerk in de archieven en zijn vele interviews met betrokkenen, moet Figueiredo zijn overvallen door het tragische besef dat hij niet alleen de levensloop van het instituut moest beschrijven, maar ook het lijden en sterven. Het laatste werd bezegeld door de slachtpartij van Halbe Zijlstra en de afgedwongen fusie van het NAI met instituten voor design- en e-cultuur onder de trendy accolade van de Angelsaksisch-neoliberale categorie van de ‘creatieve industrie’. Al in 2013 sprak hij er schande van [in het prestigieuze](#)

[architectuur- en designblad *Domus*](#): 'De ontmanteling van het Nederlands Architectuurinstituut is ongelofelijk kortzichtig: het zal niet alleen worden omgezet in een verminderde zichtbaarheid van de architectuur, maar ook bedreigt het de opmerkelijke verworvenheden van de Nederlandse architectuur van de afgelopen vijftig jaar.'

Figueiredo is dan ook rouwig en vooringenomen. Maar dat ben ik ook. *Interest declared*. Vanaf 1980 ben ik achttien jaar in dienst geweest van het NAI en een van zijn voorlopers, de Stichting Wonen. Ik heb dus de voorbereiding en de beginperiode van het instituut intensief meegemaakt en me er, als redacteur van *Wonen-TABK* en *Archis*, ook royaal over uitgelaten. Maar het lezen van *The NAI Effect* maakte me duidelijk dat ik alle fasen van mijn rouwproces nu wel achter de rug heb. Dat komt waarschijnlijk omdat het al eerder was begonnen. Het NAI is helaas aan zijn einde gekomen, maar daarmee gelukkig ook zijn ontluisterende lijdensweg.

Het eerste architectuurinstituut: Gerard Schill en D.H. Haverkamp, Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, 1885, pagina 80 en 81, *The NAI Effect*, Sergio Figueiredo, nai010 Uitgevers.

Het NAI werd in 1988 opgericht als sectorinstituut met een breed programma. Het verzamelde en beheerde (liefst complete) archieven van architecten, beschikte over een bibliotheek en studiezaal, stelde tentoonstellingen samen, organiseerde lezingen en debatten en verzorgde publicaties, waaronder een tijdschrift. Het was het resultaat van een ingewikkeld proces waarbij drie partijen – Het Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst (NDB), de Stichting Architectuurmuseum (SAM) en de Stichting Wonen – met toenemende gretigheid op een fusie aanstuurden. Dit alles met instemming en ondersteuning van twee samenwerkende departementen, het toenmalige Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) en dat van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM).

De Stichting Wonen, voortgekomen uit een naorlogs voorlichtingscentrum ter bevordering van een 'nieuwe wooncultuur', was dankzij Ruud Brouwers omgevormd

tot een interdisciplinair en half activistisch steunpunt dat inspeelde op de dynamiek van de stadvernieuwing, waarna de stap volgde van het 'bij een breed publiek wekken van belangstelling voor de culturele dimensie van architectuur en stedenbouw'. Rond het door hem geleide blad *Wonen-TABK* ontwikkelde Brouwers een tentoonstellingsprogramma voor de smalle pijpenla aan de Leidsestraat.

De SAM was in 1955 opgericht als opvolger van de vooroorlogse Tentoonstellingsraad, een samenwerkingsverband tussen de beroepsorganisatie Bond van Nederlandse Architecten (BNA) en het Genootschap Architectura et Amicitia (A et A). De SAM diende vooral als orgaan van de beroepswereld om te lobbyen voor een architectuurmuseum. Als dat er eenmaal was, zo gaven de statuten aan, kon ze zich opheffen en de door haar beheerde archieven overdragen aan de staat.

Het NDB, opgericht in 1971 als thuishaven voor de verkrummelende archieven, had nauwelijks gekwalificeerd personeel. De ongeklimateerde zolder van het gebouw aan de Amsterdamse Droogbak en archivistische nonchalance maakten de toestand van de aan de Rijksoverheid toevertrouwde documenten er niet beter op. De NDB-staf wilde echter de in het archief verzamelde kennis ook laten uitmonden in onderzoek, tentoonstellingen en publicaties, zeer tegen de zin van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg waaraan het NDB onderhorig was. Desondanks bood het onderdak aan academici, promovendi en stagiaires om onderzoek te doen. Tentoonstellingsruimte werd soms gevonden bij de Stichting Wonen of in bestaande, grote musea.

De samenwerking tussen de drie fusiepartners werd in de jaren zeventig steeds intensiever. De druk op de overheid om een breed architectuurmuseum te stichten mondde uit in krachtige, voor het publiek zichtbare, voldongen feiten: een tentoonstellingskwartet Berlage/Architectura/Amsterdamse School/Americana in 1975, en een vijftal parallelle exposities over het Nieuwe Bouwen in 1982. Alles met catalogi vol academisch doorwrochte artikelen met voetnoten. Het leek of de kunsthistorici plotseling een visum voor de twintigste eeuw hadden gekregen. Minister Elco Brinkman zou zomaar de indruk kunnen krijgen dat deze synergie alleen nog maar een nieuw, institutioneel kader nodig had. Zo werd het NAI in 1983 dan ook namens Brinkman aangekondigd door Directeur-Generaal Jan Riezenkamp tijdens de opening van de Eerste Biënnale van Jonge Nederlandse Architecten.

Wat volgde was een periode van zorgvuldige instituutsbouw. Ze werd slechts onderbroken door de 'stedenstrijd', die eindigde in de uitruil van de bereidheid uit Amsterdam te verhuizen en de belofte van een nieuw gebouw in Rotterdam. Er ontstond een waaier van stuur-

en werkgroepen en er werden oriëntatiebezoeken afgelegd aan zusterinstituten in het buitenland. Daarbij ging vooral het nieuwe Canadian Centre for Architecture (CCA) in Montreal het ambitieniveau bepalen. In 1988 was de stichting NAI een feit, een jaar later werd Adri Duivesteyn tot directeur benoemd, er kwam een beleidsplan en op 29 oktober 1993 werd het door Jo Coenen ontworpen gebouw door koningin Beatrix feestelijk geopend.

"become an economic end in itself, rather than either a cultural or social critique of the work on display." A similar concern was also emerging regarding education activities since the political pressure to expand these activities did not result in revising the educational role itself, but to broaden the public reach of institutions by responding to a wider audience.¹⁰² It did not, by focusing so heavily on the public presentation of architecture and embedding it in public discussions, the NAI itself becoming an uncritical, empty vessel for promotion, marketing and propaganda.

Rather unsurprisingly, it seemed increasingly accepted that the NAI's mission was not the improvement of the Dutch architectural cultural context, but instead the advancement of its economic opportunities. Architectural critics were complicit with this condition, since beyond helping "to create a 'SuperDutch' condition, they were also part of a propaganda machinery in exhibitions, congresses, research, polemics, and the like."¹⁰³ Both the NAI and critics appeared to comply with productive architecture's necessary complicity with government architecture, demanded a specific approach, "one that could have (architectural) continuity with the public and embrace free market economy."¹⁰⁴

Even as the NAI attempted to advance architecture through public presentation, there was no question that it was increasingly complicit with the government's propaganda, particularly as the government perceived the presentation of Dutch architecture simply as privileged business opportunities. Although it was in crisis, French critics were that the founding of the institute was first associated with the promotion and economic advance of Dutch architecture, the full manifestation of that condition only emerged in the tenure of her successor, Aron Dekker.

In May of 2000, Feneis announced that she would be stepping down from her position as director in one year's time, when she would complete five years at the NAI.¹⁰⁵ Having learned from past difficulties, the Board immediately started defining the profile of the new director together with the Visitors Council and the consulting agency 'C+Change', namely, essentially agreeing that the new director should have a vision to expand the 'current policy and internationalization', but also pay clear attention to the NAI's collection.¹⁰⁶ By the end of January 2001, the selection process was completed with the appointment of American architect and art historian

102
Barry L. Carr, 'The NAI: A New Beginning', *Journal of Architecture*, 2005, 10, 23.

103
Barry L. Carr, 'The NAI: A New Beginning', *Journal of Architecture*, 2005, 10, 23.

104
Barry L. Carr, 'The NAI: A New Beginning', *Journal of Architecture*, 2005, 10, 23.

105
Barry L. Carr, 'The NAI: A New Beginning', *Journal of Architecture*, 2005, 10, 23.

106
Barry L. Carr, 'The NAI: A New Beginning', *Journal of Architecture*, 2005, 10, 23.

De tentoonstellingen *Nine + One* (1997) en *The Return of Nine + One* (2000), pagina's 292 en 293, *The NAI Effect*, Sergio Figueiredo, nai010 Uitgevers.

Heilsgeschiedenis

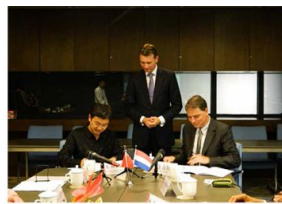
The NAI Effect is, net als de Bijbel, een heilsgeschiedenis met een kwade afloop. Hierboven heb ik het Nieuwe Testament samengevat van de stal van Bethlehem tot aan de intocht in Jeruzalem. De ondertitel *Creating Architectural Culture* is echter vooral van toepassing op het eerste deel van het boek. Net als in het Oude Testament krijgen de latere gebeurtenissen hun cultuurhistorische betekenis, worden ze door profeten al 'voorzegd' of voltrekken ze zich soms, raadselachtig genoeg, voor de eerste keer.

Zo is het verbazingwekkend om te lezen dat er in de 19de eeuw al een breed architectuurinstituut heeft bestaan. Dankzij de tomeloze energie van Johannes Hermanus (Jan) Leliman werd in 1885 een 'waardig gebouw' geopend voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst aan de Marnixstraat in Amsterdam. Het had archiefruimten, tentoonstellingszalen, ontmoetingsruimten, een bibliotheek en leeszaal en de nodige kantoorvertrekken. Het verzamelde niet alleen mooie plaatjes, maar ook constructieve en decoratieve gebouwdelen, werktekeningen, reisschetsen en correspondentie. Kortom, een complete voorafspiegeling van het NAI.

Wat is er destijds in hemelsnaam mee gebeurd? Welnu, de verlichte Maatschappij werd in 1918 weggefuseerd in de BNA, die zich meer bezig hield met beroepsmatige belangen, zoals titelbescherming, honorariumtabellen en maatschappelijke zichtbaarheid van de architectenstand. Drie jaar later werd het gebouw

gesloten en verkocht. Jan Leliman was toen allang overleden, maar zijn zoon Willem – die in 1884 nog op zevenjarige leeftijd de eerste steen aan de Marnixstraat had gelegd en in alle opzichten de voetsporen van zijn vader volgde – had de teloorgang al zien aankomen. In 1912 bepleitte hij in De Bouwwereld het stichten van ‘Een architectuurmuseum’. Tot verveleens toe werd hij later aangemerkt als de Johannes de Doper van het gewenste NAI. Uit Figueiredo’s boek blijkt dat we beter niet Willem maar vader Jan die rol hadden moeten geven.

Het eerste deel van *The NAI Effect* leidt de lezer terug naar de 19de eeuw. Dat was het tijdperk waarin het leerstuk van Alberti – de architect bouwt niet, maar maakt tekeningen – uitmondde in het ontstaan van een zelfstandige beroepsgroep binnen de stedelijke burgermaatschappij. Gelijktijdig ontstond de behoefte aan een architectonische cultuur. Men wilde een debat (beleefd, als heren onder elkaar) waarin historische erfenissen en theoretische inzichten aan elkaar werden geknoopt tot een disciplinaire identiteit waar het, na het opbreken van de klassiek-vitruviaanse traditie, aan schortte. Daarmee zou de architect zich onderscheiden van de ingenieur, de meestertimmerman en de eigenbouwer. Om voor die culturele meerwaarde een markt te creëren diende die architectonische cultuur ook met een breder publiek te worden gedeeld.

reorganization of all cultural institutions receiving public grants and subsidies in the Netherlands. At the center of this dramatic overhaul was the government's intention to 'cut back on culture' with a reduction of 200 million euros, or approximately 20 per cent of the national budget for culture, of which 150 million euros to be cut from the basic cultural infrastructure: the cultural institutions and funds that receive direct funding from the state.³⁰⁴

While cuts in culture were widely expected given the government's political hangover and the thoroughly debated advice of the advisory body Council for Culture (Raad voor Cultuur), the severity of the cuts was completely surprising. Secretary Zijlstra, who admitted 'that [he] any understanding of art and culture, NAI's advisors ignored all the recommendations made to him on this subject', including those from the Council for Culture, whose Chairman also made it clear he intended to cut after his announcement.³⁰⁵ A widespread outcry ensued, including the announcement that 'if I ever saw anyone asked to make recommendations about the plan [he] advised against it in the strongest possible terms, and all the architectural recommendations [had been] negative too'.³⁰⁶ Criticism of Secretary Zijlstra's plan concerned not just the 20 per cent cuts to subsidies and what those implied, but also the reach of the proposed reform. The heart of the cuts

were to be experienced by smaller institutions, effectively condensing them to closure. Furthermore, beyond a reasonable and realistic recognition of resources and allocation of funds, the new cultural policy introduced a purely market-driven approach to culture entirely guided by ideology.³⁰⁷ The approach, emerging from an apparent early titled Policy Paper *More than Quality: A New Vision of Cultural Policy* (later rewritten: *Een Nieuwe Visie op Cultuurbeleid*) suggested that cultural activities were no longer appreciated for the quality of their contribution to the education of Dutch society, but were instead only valued by the quantity of euros they could generate for the country's economy.

If architecture could consider itself fortunate for 'only' having its budget slashed by 20 per cent, the effects of this drastic change of policy in architecture's basic support infrastructure was rather dramatic. Beyond completely defunding most smaller organizations dedicated to architecture – such as Architectural Lokaal, Archipolis, the Dutch Council for the International Architecture Biennale Rotterdam (IABR), and even the Berlage Institute – the funding of the NAI and the Streeklustfonds over Architectural Council Architectural Fund, or SCAF, the only remaining architectural institutions, was substantially reduced and greatly conditioned.

Much like every other cultural institution in the Netherlands, the NAI was encouraged to complement the shortcomings of public funding in its yearly budget by engaging in commercial collaborations with market partners. Through these partnerships, the government intended for cultural institutions to increasingly attain a self-sustainable cultural production.

Although Olo Bouman had mounted a mild resistance to the government's intentions, by August 2011 he and the NAI became the most visible face of opposition to Secretary Zijlstra's plan.³⁰⁸ Facing the prospectives out of

Ondertekening samenwerkingsovereenkomst tussen NAI en projectontwikkelaar VANKE voor de bouw van goedkope woningen in China, 2011. V.l.n.r. Mao Daqing, Halbe Zijlstra, Ole Bouman, pagina's 306 en 307, The NAI Effect, Sergio Figueiredo, nai010 Uitgevers.

Begrippenschema's Figueiredo laat zien welke dilemma's daarbij de ontwikkeling zijn gaan bepalen. In de eerste hoofdstukken vat hij ze samen in contrasterende categorieën. Maar schema's van abstracte begrippen zijn meer behulpzaam bij het classificeren van collecties en instituten dan bij de historische verklaring van hun ontstaan.

Zo onderscheidt hij collecties met kritische diepte en encyclopedische breedte. Bij verzamelingen van de

eerste categorie valt het archief samen met de boodschap. Inigo Jones verzamelde Palladio-tekeningen niet alleen omdat hij ze mooi vond, maar ook om het Palladianisme te onderbouwen. Meer passend bij de educatieve bedoelingen van de Verlichting zijn de musea met een encyclopedische breedte, waar verschillende interpretaties mogelijk zijn en elkaar uit kunnen dagen. Figueiredo lost het op met een ouderwetse dialectische synthese; zowel de verzamelingen van het CCA als van het NAI zijn superieur omdat ze kenmerken van beide hebben.

Een ander voorbeeld. Figueiredo maakt veel werk van het onderscheid tussen een *reflective* en een *projective* museum of instituut. *Reflective* staat bij Figueiredo voor het uitsluitend bewaren en archiveren van de mooie stukken uit het verleden, die alleen werden geëxposeerd om bewondering af te dwingen. *Projective* is de beschikbaarstelling van de verzameling om die te bestuderen en bediscussiëren vanuit een engagement met het heden. Dit onderscheid werkt hij uit tot dat tussen tempel en forum, 'schone bouwkunst' en architectonische discipline, Riegl en Semper. Dit schema moet hem helpen om de impasse in het interbellum te verklaren. Na de oproep van Willem Leliman uit 1912 liepen pogingen om een architectuurmuseum te stichten vast. A et A voelde zich destijds zodanig de eigenaar van het debat, dat ze actief een 'dood' museum nastreefden. Liever dat dan een voldragen instituut dat hen mogelijk zou beconcurreren.

Opnieuw ziet Figueiredo de oplossing in de synthese; wonderlijk genoeg komt die erop neer dat het ideale *projective* instituut de dialectische synthese is van de *reflective* en de *projective* positie. (Wie herinnert zich nog Charles Jencks' formule: 'postmodern = 1/2 modern + 1/2 postmodern?') Wat ook verwarrend werkt is dat beide termen lijken te zijn ontleend aan andere architectuurdiscussies, waarvan de schrijver kennis heeft genomen. Dus, lezer, even niet meteen denken aan Donald A. Schön's *reflective practitioner* (1983). Ook niet aan Somol en Whittings polemische pleidooi voor een projectieve in plaats van een kritische architectuurpraktijk (2002). Weliswaar haalt Figueiredo die ook aan, waarbij schrijver dezes tot zijn verbazing als voorloper wordt opgevoerd. Even verbazingwekkend verklaart hij de heroriëntatie van het architectuurhistorisch onderzoek in de jaren zeventig aan de invloed van Manfredo Tafuri. Deze auteur was toen echter alleen bekend via een xerox-circuit binnen de Delftse architectuurfaculteit en via een beroerde Engelse vertaling van *Progetto e Utopia* uit 1976. Ik zou eerder het krediet willen geven aan Ed Taverne. Tafuri's invloed drong pas door in de Nederlandse publieksmanifestaties van de Rotterdamse Kunststichting, waar Umberto Barbieri actief was.